

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ג תשע"ג
מספר 423

תחנון

מנהגים פחות מוכרים באמירת "נפילת אפיים" ותחנון

שאלות מעניינות רבות עולות בקשר למנהגי נפילת אפיים בתפילת "תחנון".

א. נפילת אפיים נעשה תוך כדי הישענות הראש על הזרוע. מרן ר"י קארו בבית יוסף (אורח חיים קלא) מזכיר את שיטת ר"א מוורמייזה, בעל ספר הרוקח (קכד), הסובר שיש להישען על זרועו הימנית. סברתו היא משום שהשכינה נמצאת כביכול לפני המתפלל ומולו, מבחינת "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז, ח), וכך מקיימים את הפסוק "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני" (שיר השירים ב, ו). לעומתו, מזכיר הבית יוסף גם את שיטת ר' צדקיה בן אברהם הרופא, בעל ספר שבלי הלקט (ל), בשם הרב האי גאון, שיש להישען דווקא על צד שמאלו, שהוא כדרך בני חורין, והנפילה על צד זה מדגישה בושה וכניעה. הבית יוסף מסכם שכך הוא המנהג הנפוץ, וכך הוא פוסק בשלחן הערוך (קלא, א). לעומתו, הרמ"א מזכיר שיש חולקים, ועל כן המנהג הוא שבתפילת שחרית, כשמניחים תפילין ביד שמאל, נופלים אפיים על צד ימין מתוך כבוד התפילין. אך בתפילת מנחה, או נשים וילדים שאינם מניחים תפילין, נוהגים האשכנזים ליפול על צד שמאל, כשיטת רב האי גאון. המשנה ברורה (סק"ו) אינו חולק, אך מעיר שהגר"א תמיד נפל על זרועו השמאלית. מעניין להזכיר את מנהגו של הר"מ פיינשטיין (אגרות משה, אורח חיים ה, כ, יט) שיוצא ידי חובת שני המנהגים בצורה אחרת, שנופל על שתי ידיו ביחד! לעומת זאת, רבים מבני עדות המזרח נוהגים כדעת הבן איש חי (כי תשא יג), שכלל אינם נופלים על פניהם, משום שפעם חלק השתחוו ממש על הרצפה ורבים נכשלו בהשתחוויה על אבן, וכן כתב הר"מ אליהו.

ב. לפי המקורות של שני מנהגי הנופלים עולה שאין הבדל בין "ימיני" ובין "שמאלי" משום שלפי דעתו של הפרי מגדים (משבצות זהב סק"ב), הן הפסוקים משיר השירים על השכינה וגם עניין דרכי בני החורין אינם משתנים באופן סובייקטיבי לפי איזו יד שלך חזקה יותר. אך לדעת הרמ"א מי שמניח תפילין לא ייפול על הזרוע עם תפיליו.

ג. למרות שנוהגים לומר תחנון, אך ללא פעולת נפילת האפיים, במקום שאין ספר תורה, מנהג ירושלים הוא ליפול על אפיים בכל מקום, משום שכל ירושלים מקודשת במעלה יתרה. למרות דברי הרש"ז אורבך שסבר שמנהג זה שייך רק בעיר העתיקה, לרוב נוהגים כך גם בעיר החדשה של ירושלים.

ד. הר"מ פיינשטיין (אגרות משה, אורח חיים ה, כ, ה) מתייחס לבעיה שהייתה קיימת כבר באירופה, שרבים מהישיבות הקטנות ומבתי הספר מדלגים על תחנון מסיבות שונות ובהתבגרותם לא מכירים כלל חלק זה של התפילה. מסיבה זו הוא מתיר לבתי ספר לומר תחנון עם נפילת אפיים גם במקום שאין בו ספר תורה

ו) להסתמך על השיטות האומרות שנופלים על אפיים גם אם אין ספר תורה) מסיבות חינוכיות, כדי שיכירו תפילה זאת על מנהגיה לכשיתבגרו.

ה. מנהג הנופלים הוא לחצוץ בין פניהם ובין הרצפה בחולצתם. ראוי לציין את דברי המגן אברהם (קלא, סק"ב), שמדגיש שהואיל ואין גוף חוצץ את עצמו יש ליפול על השרוול ולא על הזרוע עצמה. לפיכך אין לכסות רק את המצח, אלא את רוב הפנים והראש עם השרוול/הטלית או עם השולחן/הספסל שלפניו.

ו. לכתחילה יושבים בנפילת אפיים, אך בשעת הצורך, למשל אם משהו עומד ליד המתפלל שמונה עשרה בתחום של ד' אמות (כשני מטר) ולפיכך אסור לך לשבת, או אם מתפללים בחוץ ואין כיסא וכדומה, פוסק המשנה ברורה (סק"י) שאפשר לסמוך על דעת הריב"ש ולומר תחנון בעמידה. הרי"מ עפשטיין, בעל ספר ערוך השלחן אף מציין שבארצו נהגו שליחי הציבור ליפול על פניהם בעמידה תוך כדי הישענות על שולחן החזן.

ז. המשנה ברורה (סקי"ז) מציין שאם תפילת המנחה נמשכת עד הלילה, אין נופלים על הפנים, אך כן ניתן לומר את אותו מזמור של תהלים ו (סקט"ז). ברם, בין השמשות, שהוא בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, אפשר לעשות נפילת אפיים. אולם ברוב המקומות נוהגים לא לומר תחנון כלל לאחר שקיעת החמה (פסקי תשובות, סקי"ג). בתקופת אמירת הסליחות ניתן לעשות נפילת אפיים אחרי חצות הלילה (כמובן לפי שעות זמניות).

ח. נוהגים לא לומר תחנון בימי שמחה, כולל יום העצמאות ויום שחרור ירושלים, וכן אם נוכחים בבית הכנסת בעלי ברית מילה באותו יום (אבי הבן, הסנדק, או המוהל), או אפילו אם אינם נוכחים אך תתקיים שם ברית בהמשך היום. אם התקיימה כבר במקום ברית לפני כן, במשך היום, אזי אומרים תחנון ואפילו אם בעלי הברית נוכחים, אך הם עצמם לא יאמרו. בתפילת מנחה מיד לאחר הברית, לפני הסעודה, אין אומרים תחנון.

הרב ארי יצחק שבט

מרצה בתחומי תושב"ע, יהדות ומחשבת ישראל

פרשת לך לך

נוסף על כך, הפרשה מספרת לנו את מקום ההגעה הראשון של אברהם אבינו לארץ ישראל, "ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה", (בראשית, לך לך יב-ו) האזור שבו התקיימו מאוחר יותר מספר אירועים משמעותיים נוספים לצאצאיו: נקמת שמעון ולוי על חטיפת דינה, המקום שאליו הלך יוסף לחפש את אחיו וגם המקום שאליו הגיע עם ישראל מיד לאחר חזרתו לארץ ממצרים וקיים בו את מעמד הברכה והקללה, פירוש התורה וקבורת יוסף הצדיק. מכאן ניתן לראות שלמקום זה חשיבות רבה בעיני ה' יתברך.

מכל מה שראינו במדרש ובפרשה, מהשליחה של ה' את אברהם מארצו, מהיאחזות אברהם בארץ למרות כל הקשיים שעבר בה, ומכל המקרים שקרו בשכם אנו לומדים שה' יתברך החליט שעם ישראל ישב דווקא בארץ ישראל.

תהיה ירידה למצרים, יהיה שעבוד, תהיה גלות, אך הגאולה קרובה לבוא. מקומנו הטבעי הוא "בארץ אשר עיני אלוהים לבו" (דברים יא, יב), ארץ שנותנת פרותיה בעין יפה רק כאשר עם ישראל שב אליה ואל כל חלקיה.

כרגע קיים בלבול גדול בעם ישראל שדווקא המקומות החשובים בתולדותינו כעם, כגון שכם-אלון מורה המשמשים לנו כצינור חיבור עם ה', דווקא בהם יש מחלוקת. אבל אל לנו להתייאש. עלינו להיות בראש מורם, לרצות ולקוות לביאת הגואל ולבניין אריאל בקרוב ממש. הרי הבטחה זו הובטחה כבר לאברהם עוד בספר בראשית, שצאצאיו נהיו לגוי גדול ועצום, לעם ה', עם סגולה. שבעז"ה נזכה לראות עין בעין את עניין סגולתנו וייחודינו בקרוב.

בתאל אברגיל

סטודנטית בהתמחויות לתושב"ע ולספרות

המדרש מספר לנו שאברהם אבינו חיפש את בעליו של העולם, שהרי לא ייתכן עולם כה מסודר ומאורגן שנעשה במקריות. זה בעצם הרקע לפרשתנו. אברהם אבינו גדל אצל אביו תרח שהיה מוכר פסלי עבודה זרה. דרכו לא התיישבה על דעתו של אברהם אבינו כיוון שלא מצא היגיון בתפילה אל דבר שנוצר על ידי אדם כמו ידיו. לכן הוא החל לחקור ולברר. כך המדרש ממשיך ומאריך כיצד הוא בדק כוחות שונים המופיעים בעולם ולבסוף הבין שיש כוח מעבר לנגלה, המחיה את כל הכוחות כולם. אז ה' נגלה אליו.

ה"שפת אמת" מסביר שה' ברא את העולם בצורה נסתרת מהשגחתו ורק לצדיקים שמייגעים עצמם לברר כבוד מלכותו מתגלה להם הנהגתו (שפת אמת, לך לך תרנב). כמו שיש אנשים מיוחדים כאלו שרק אליהם ה' מתגלה, יש גם מקומות מיוחדים לכך שרק בהם ה' מתגלה אל אשר דורשים אותו באמת. לכן בתחילת פרשתנו ה' אומר לאברהם "לך לך מארצך ממולדתך ומבית אביך" (מקומות שבהם ה' לא מתגלה בצורה שלמה). לאן? "אל המקום אשר אראך", שבהמשך אברהם יגלה שזוהי ארץ ישראל, מקום המיוחד שיש בו שפע של קדושה (שפת אמת, שם). שם יוכל להיעשות הגילוי השלם – התגלות ה' לאדם, וגם הגשמת גילוי זה בחומר, בארץ ישראל. ה' הוליד את אברהם לארץ כנען על אף שיושבים שם עמים אחרים, וכשאברהם מתיישב בארץ עוברים עליו מספר דברים: רעב בארץ, ירידה למצרים, לקיחת שרי, החזרתה, החזרה לארץ ופרדה מלוט. אז ה' כורת אתו את הברית בין הבתרים, ההבטחה האלוקית על ארץ ישראל, שהיא הבטחה תמידית שאינה תלויה במעשים.

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

מדבריו לפרשת לך לך

ברוריה מכמן

בפרשייה זו מתחיל ספר בראשית לעסוק בעניינם של ישראל. קודם לכן באות שתי הקדמות, על בחירת ארץ מבין הארצות ועם מהעמים. עניינו של אברהם מתחיל להתגלות בפרשייה זו, "ואעשך לגוי גדול" – את אברהם אבינו. ו"אלה תולדות השמיים בהבראם" – אל תקרי בהבראם אלא באברהם (בראשית רבה יב, ט). אברהם – "ויקרא בשם ד' ", הוא הלוחם הראשון בעבודה זרה ובעכו"ם. במסכתא 'עבודה זרה' של אברהם אבינו יש ארבע מאות פרקים, במקום החמישה שאצלנו.

וכך פסיעותיו של אברהם אבינו הן ענקיות (חמש מאות פרסה), כל הדרך והחיים של אברהם אבינו הם בענקיות וגדלות לא מציאותית. [...] גדלותו של אברהם מתגלה בדיבור, שמיעה והליכה, ובכל שטח ושטח.

גדלות בשמיעה – בקבלת דבר ד'.

גדלותו בדיבור מתגלה כאשר "היה דבר ד' אל אברם במחזה", באופן פשוט – 'מחזה' הוא תרגום של 'מראה', 'ראייה' בתרגום היא 'חזייה'. [...]

גדלות בהליכה – "ויאמר ד' אל אברהם לך לך" – בפירוש רש"י: "להנאתך וכו' ". יש כאן צווי על עשייה 'לך' באופן מיוחד. [...]

וכאן יש לשאול, הרי לכאורה אברהם כבר הולך לארץ ישראל עם תרח, עיין בסוף פרשת נח. אלא, כאן מתחיל דבר חדש, כאן תוסבר דרכו המיוחדת של אברהם, ויאל הארץ אשר הוא הולך – בה מתגלה דבר ד' וגדלות אלוקית. מקודם הייתה הליכה הנובעת מתרח, והיא הליכה של תרח, אך עתה היא הליכה מיוחדת של אברהם.

"קום והתהלך... כי לך אתננה", ובגמרא: הליכה קונה במקום של הליכה, רק שם היא קונה, ולא דבר אחר, והליכת אברהם בארץ אינה קניין אישי, אלא מפני חביבותו, "כדי שתהא נוחה להיכבש לבניו" (בבא בתרא).

אברהם הוא מצביא, כמו שנאמר: "וירק את חניכיו" וכו'. "אין הוא שמיימי בלבד, איש אידיאות בלבד, קורא בשם ד' רק בהסברים אידיאיים, הוא מגלה את שלמותו המוסרית בפועל המעשה" (מתוך 'התורה הגואלת', ב עמ' יח). אברהם נקרא "עמודו של עולם", זו לשון הרמב"ם בהלכות עבודה זרה.

בסיום הפרשה באה כריתת הברית "ביני ובינך". וכשם שמילה שייכת דווקא לישראל, כך הארץ כולה שייכת לישראל.

מתוך: הרב הושע רבינובליץ, מאורות הרצי"ה שיחות הרב צבי יהודה על פרשיות השבוע והמועדים – בראשית, עמ' לג-לה, מכללת אורות ישראל, אלקנה תשע"א